

MÁRTON LÁSZLÓ

Egy régi magyar hölgy jellemrajza

Vágjunk elébe szereplőinknek néhány napi járőfölddel, s míg ők Rakamaznál átkelnek a Tiszán, mi vegyük szemügyre történetünk következő fontos helyszínét: nézzünk körül Nagykárolyban és tájékán! Mérföldek és évszázadok messzeségéből a tájék szeszélyesen kanyargó, szétágazó majd ismét egyesülő, végül sugarasan összefutó vizeit vesszük először észre, a Szamost, a Homoródot, a Túrt és a Krasznát, amelyek aztán a Tiszával találkozáskor, elhagyják Szatmár vármegyét. Együtt folynak észak felé Szabolcs és Bereg határán, majd váratlanul nekigyürkőznek, és éles kanyarral délnyugat felé fordulva kitörnek medencéjükből, amelyet egyfelől a Kárpátok nyúlványai, másfelől a nyírségi hepehupák foglalnak körül; onnét aztán minden vizüket a nagy magyar Alföldre zúdítják. (Úgy is hívják a kanyar mellé települt falut, hogy Csap.)

Történetünk újabb helyszínén, Szatmár vármegye nyugati felén a háromfelé ágazó Kraszna folyt keresztül; északi ága egyesült az akkor még háborítatlan Ecsedi-láppal, amely a vízinövények felszívó ereje folytán úgy terjeszkedett, mint korhadó fán a moha. A vármegyének Nagykároly, a katonai parancsnokságnak a Szamos mentén fekvő Szatmár volt a székhelye, s a két központi hely közé mélyen beékelődött, egészen Királydarócig és az erdődi kastély omladékáig, a lépvidék déli öble; úgyhogy a főispán úr egyik szomszédja, a szatmári parancsnok sohasem tudott olyan könnyen és gyorsan ellátogatni Nagykárolyba, mint azt néha szeretne volna.

A másik szomszéd maga a mocsár volt; vagy inkább az a sárkány lett volna, aki valamikor nagyon régen a mocsárban tanyázott, és akit a monda szerint a Báthory-család egyik őse győzött le, és akinek fogai mind a mai napig megtalálhatók a Báthoryak címerében. De ha a sárkányfogak megvannak is, maguk a sárkányok történetünk idejére kihaltak; sőt nemcsak a sárkányok, hanem a sárkányfajt legyőző Báthoryak is. A híres régi nemzetség, amely egyaránt adott a világnak nagyralátó, bölcs államférfiakat és országvesztő, vérszomjas szörnyeket, a tizenhetedik század elején mind az ecsedi, mind a somlyói ágon csaknem egyidőben, fiúutód nélkül deficiált. Így hát a másik szomszéd a néhai fejedelemasszony, Báthory Zsófia unokája volt, akiről a huszadik századi Magyarország falvaiban és városaiban a Rákóczi út van elnevezve. Rákóczi azonban ritkán kereste fel ecsedi jószágát. Voltak neki máshol is birtokai, s volt neki egyéb dolga is. Ezidőtájt (ha még emlékszik rá az olvasó) Bécsben tartózkodott, egyfajta önként vállalt, enyhe és tisztességes házi őrizetben; úgyhogy Károlyi Sándornak nem volt könnyű találkoznia vele. Pedig többek között azért

utazott Bécsbe, hogy rábeszélje Rákóczit: ne Bánffy Györgynek, az újonnan kinevezett erdélyi kormányzónak adja zálogba az ecsedi uradalmat (hiszen ez méltatlan volna egy Rákóczihoz; meg aztán mi lesz a záloghátrálékkal, ha visszaállítják az erdélyi fejedelemséget?), hanem őneki.

Meglehet, hogy nemcsak erről volt szó, hanem egyéb, országos ügyekről is: mindenesetre nagy merészség volt Bécsben találkozni Rákóczival. Nem is Rákóczi vonakodása miatt hiúsult meg a zálogügylet, hanem azért, mert mindjárt Bécsben akkora összeget kellett volna kifizetni, hogy azt tucatnyi Svankmájer sem kaparhatta volna össze Károlyi Sándornak.

Nagykároly és a hozzá tartozó falvak az Ecsedi-láptól délnyugatra, egy kisebb fennsíkon települtek. Ezt a részt a vizek nemigen háborgatták, ám eléggé elzárták a külvilágtól ahhoz, hogy innét a háborús pusztítások java része csak tudósítások, mendemondák vagy a láthatárra felgomolygó füst alakjában váljék megismerhetővé.

Ha azon az őszi estén, amikor elébe vágunk a Bécsből hazafelé igyekvő Károlyi Sándornak, széttekintünk a fennsík pereméről vagy arról a dombról, amelyre Károlyi Sándor az 1693-as tatárjárás után a családi kápolnát építette, a messzeségben izzó fényeket látunk: fellobogó, itt elenyésző, amott újra meg újra fellobbanó, roppant terjedelmű tüzeket. Azt hihetnénk, lángba borított falvak hamvadnak el arrafelé, ahol történetünk idején az Ecsedi-láp közepe volt, jelenleg azonban kukorica- és napraforgótáblák mentén az államhatár húzódik. Pedig nem ott égtek a falvak (amikor éppen égtek), hanem tizenöt-húsz mérfölddel odébb. Ott, ahol a tüzeket látjuk, az ingovány már történetünk előtt évszázadokkal elnyelte a falvakat; azoknak csupán oklevelekben vagy régi krónikákban taláztatik gyászos nyoma. Ott, az elsüllyedt falvak fölött csak egy-egy úszó sziget lobog fel, csak a száraz perje gyullad ki, csak a korhadt tavalyi nád parázslík. Még a nyár elején valakik tüzet raktak a Csicsor-laponyag nevű száraz helyen, és a csörmő, vagyis nádtörmelék alatt égni kezdett a tőzeg. Ezt aztán semmiféle víz nem oltotta el: sem a nyári zivatarok, sem az őszi áradás. A Csicsor-laponyag néhány hét alatt kiégett, és a tőzeg a föld alatt izzott szép csendesen tovább. Négy év alatt jókora területen elharapódzott ez a lassú, földalatti tűz. Hol a juhász tapasztalta, hogy a puli, ahelyett, hogy továbbterelné a nyáját a legselymesebb fűvű lápi rét felé, nyüsztítve visszahőköl; hol a kanász vette észre, hogy a horkantva szétfutó konda túrásaiból füst szivárog; hol meg a pákász ugrott fel a porongról, amelyen addig hasalt, mert az forrósodni kezdett alatta.

Nehéz volna kideríteni, kik gyújtották fel a tőzeget. Sokféle ember bujkált akkor a mocsárban. Állítólag egész falvak népe futott a nád közé, de nem lehetett róluk tudni semmi biztosat. Mondogatták a lápi emberek, hogy: nem is halt meg a sárkány, csak aludt eddig a föld alatt. Most felébredt, és valamiért haragszik. Azt már nem tudták, miért haragszik és kire; de a tőzeges helyek-

nek nem szívesen mentek volna még a közelébe sem. Amennyire közömbösen fogadták, ha egy-egy óvatlan ember alatt lesüllyedt a zsombék vagy leszakadt a fűvel benőtt ingóláp, annyira megrémítette őket az a gondolat, hogy a sárkány összegyúrta a tüzet a vízzel.

Nagykárolynak és környékének, amely nemcsak a lápvidékből, hanem a lápvidéken termett hiedelmekből is toronymagasan emelkedett ki (bár az ottani tornyok nem voltak sokkal magasabbak, mint egy kőhajítás), Barkóczy Krisztina volt a gazdaasszonya, mi több, férje távollétében a gazdája is. Károlyi Sándornál két esztendővel volt fiatalabb, vagyis történetünk idején életének huszonhetedik, házasságának tizedik évében járt, és megállapodott asszonynak számított már. Azidőtájt az emberi élet, főleg a nők élete másképpen tagolódott, mint a mi korunkban. Az ifjúkort, amelyet manapság húsz vagy harminc, néha negyven éven át vonszolnak magukkal férfiak és nők százmilliói, akkoriban rövid átmenetnek tekintették a gyermekkor és az élet hasznosítható része között. Bőven akadtak ugyan (főleg az úri rendben) aggastyánok és agg-nők, akik szerettek volna megfiatalodni, belerogyni az ifjúság forrásának vizébe, majd kemény csontokkal és rózsás, feszes bőrrel kiszökkenni belőle; de a zsenge korral járó kiszolgáltatottságot és meddő várakozást ők sem kívánták. Az ifjúság nem annyira az évek számát, mint inkább a hozzárendelt állapotot jelentette, amelyből egyik napról a másikra ki lehetett (s ha lehetett, kellett is) lépni. A főispánné gyermek volt még, midőn Károlyi László idősebbik fiával, Istvánnal, annak távollétében, gyűrűt váltott; aztán sírdogált egy darabig, és a gyűrűt (amely magában került elő, a hozzá tartozó dalia nélkül) a kisebbik fiúnak, Sándornak húzta nevetlen ujjára. Attól fogva olyannak látjuk őt, amilyenek a régi magyar nagyasszonyok vannak lefestve. Munkabírási kérdése volt, hogy ne csak olyan, de minél hamarabb tényleg az is legyen: ifjúságától, mint az imént mondtuk, egyik napról a másikra meg kellett szabadulnia.

Lehet, hogy az első időkben inkább szeretett volna labdázni vagy a cicával játszani, mint gazdálkodni és gondoskodni; miután azonban életét, rangjához méltóan, ez utóbbiaknak szentelte, minden szeszélyt elnyomott a kötelességteljesítés, a jól végzett munka öröme.

Azt mondtuk az imént: olyannak látjuk őt, amilyenek a matrónák vannak lefestve. Hozzáteesszük: ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy nem őt látjuk, már csak azért sem, mivel nem maradt fenn róla kép. Arcvonásait nem, csupán keze vonásait ismerjük és a belőlük kiolvasható jellemvonásokat. Am úgy gondoljuk, nem illik beleolvasni mások leveleibe, még kevésbé a nyilvánosság elé tárnunk őket, akkor sem, ha szinte kizárólag a hétköznapi apró gondjairól és örömeiről esik bennük szó, a répa vermesítésétől a komlószedésen át a körtvélyliktárium rozsmaringgal való ízesítéséig vagy a kis Lackó neveléséig. (Ő volt a házaspár egyetlen gyermeke, történetünk előtt négy évvel született. Képzeltük, milyen aggodalmak árnyékolták be a házasság első éveit; miután pedig

a fiúcska sápadt és vézna volt, és újabb gyermeket, ha vártak is, hiába vártak, ezek az aggodalmak azóta sem enyhültek.)

Ha mégis jellemrajzot akarunk adni a háromszáz évvel ezelőtti nagyszszonyról, úgy a száz vagy százharminc évvel ezelőtt meg nem írt regényhez kell folyamodnunk. Nem őt magát képzeljük el, hanem azt, ahogyan a tizenkilencedik századi regényíró beszél róla nemlétező művében. A mi történetünkben ugyanis még mindig jóval könnyebb megszólaltatni egy szöveget, amely nem létezik, mint szemünk elé varázsolni egy nőalakot, akit nem pillanthatunk meg. Ez a nemlétező szöveg tudomásunkra hozná, hogy Barkóczy Krisztina a magyar nép zivataros századainak egyik legkiválóbb asszonya volt. Világra szóló dolgot ugyan nem művelt, ám szíve-lelke rakva volt oly tulajdonságokkal, mik minden magyart vonzanak hozzá. Nem ovidiusi értelemben vett hősnő volt ő, nem rejtély az ő lelki világa. Az ő szíve nyitott könyv, melyben mindenki lapozgathat. Könyv, mely híven megőrizte az ő virágos kertjének, vagyis lelkének minden kis füvecskéjét, minden virágszálát.

Igy szólna munkánk tizenkilencedik századi előképe, majd, miután hosszan taglalná a lelki virágszálakat, kiemelné, hogy a magyar honszeretet magvaiból sarjadtak, magyar érzületet szívtak fel gyökérzetükkel, és a magyar önfeláldozás jellegzetes illatát árasztották.

Megvetett, lenézett virágok ezek ma már! Nagyrészt a szegénység szívbéli kertjébe szorultak, ott árváskodnak. Letűnt már az a kor, midőn főúri asszonyaink együtt éreztek a magyar néppel, s együtt ápolgatták azokat a magyar szív- és kedélyvirágokat, mikből a nemzeti élet és műveltség legszebb koszorúja fonódott.

Barkóczy Krisztina csakugyan szívesen kertészkedett. Vendégségek során legalább annyi örömmel mutogatta virágágyait, mint veteményeskertjét; ám a legbüszkébb a dinnyéire volt, abból minden évben termett nála néhány. Akkoriban a dinnye ritkaság volt még: nagyuraknak és főrangú hölgyeknek lehetett ajándékba küldeni. Négy évvel történetünk előtt, férje távollétében, Barkóczy Krisztina egy szép, cirmos héjú dinnyét adott a tatárokat üldöző Bádeni Lajos őrgrófnak, mire az őrgróf Nagykaroly és környéke helyett az érmelléki falvakat fosztotta ki, ahol nem kínálgatták dinnyével. (A cirmos héjú dinnye hatásának tulajdonították azt is, hogy a kis Lackó, aki az őrgróf látogatásának másnapján jött világra, végül is életben maradt. Harmadnap meg már Károlyi Sándor is otthon volt.)

Ám a legnagyobb csodálatot mégiscsak az üvegház váltotta ki: tábláit, amelyeket az ügyes kezű Kukhancz Walter készített (az is Muranóba szeretett volna menekülni, de csak a száldobágyi üveghutáig jutott), szükség és tetszés szerint lehetett nyitni, csukni, árnyékolni. Hát még a belseje: telis-tele volt idegen földről hozott, féltve őrzött, kényes palántákkal. Nevük nem volt ismerős (ha egyáltalán kaptak nevet a világ teremtésekor), sőt némelyikről azt

sem lehetett azonnal megállapítani, vajon tényleg növény-e, vagy inkább valami szokatlan formájú csúszómászó. Az egyik olyan volt, mint egy ágaskodó teknősbéka, csak éppen annyi túske állt ki belőle, hogy inkább mégiscsak sündisznóra emlékeztetett, a másik meg, mint az oszlophoz kötözött Szent Sebestyén, mielőtt kilótték rá az első nyílvezzőt. (Sennyei Katica sikított, amikor meglátta, s aztán három egymást követő éjszaka vele álmodott, méghozzá olyasmit, hogy azt muszáj volt meggyónnia.)

Barkóczy Krisztina tiszta erkölcsi érzésben tündöklő lányka volt, midőn Károlyi Sándor az oltárhoz vezette, s tündöklő maradt asszony korában is. Az a mély vallásosság és odaadó hit, melyet a szülői házból magával hozott, még nagyobb erőre kapott benne a rákösztető viszontagságok során. Az ő mély hite lőn lelki és erkölcsi finomodásának alapja. Az ő mély hite volt a szikla, min az élet veszedelmeinek minden hulláma megtörött. Az ő mély hite hajlította szívét a szegénység felé, adott erőt a mindenfelől rátörő bánat elviseléséhez, öntött keblébe vigasztaló tűrést. Szívéhez nem férközött soha gyűlölet: inkább szomorúság fogta el, ha csapás vagy kár érte, ha valakiben, akár szolgában, akár nemes vagy főrangú személyben csalódnia kellett, ha durvasággal vagy gonoszsággal találkozott.

Bármilyen szorgos és tevékeny volt máskülönben, a bánat egyik pillanatról a másikra meg tudta bénítani. Olyankor valósággal magába roskadt; s azon hosszú idő alatt, míg a megbántottságból, melynek úgyszólván tehetetlenül ki volt szolgáltatva, magához tért, gyakran elfulladt a lélegzete, vagy heves szívdobogás fogta el. Nem szerette a lépcsőket, azért is lakott a kastély földszintjén (pedig azelőtt az úri szobák az emeleten voltak); és a gyertyafény mellett írt sok-sok levél miatt már csak a közeli dolgokat látta tisztán. Ezt az enyhe fogyatkozását édesanyjától, Koháry Judittól örökölhette, aki állítólag egy teljesítetlen fogadalom miatt veszítette el szeme világát. Egy ízben, amikor a főispán úr egy nyers kijelentése miatt vett erőt rajta a bánat, bár alig egy perc múlva belátta, hogy férjének igaza van (valami tolvajért próbált közbenjárni, akinek gyermekei voltak), egyik hajfürtje ez alatt az egy perc alatt, a cselédek szeme láttára megőszült. Ennek az egy fürtnek a példáját hamarosan követte a többi, pedig Barkóczy Krisztina még csak huszonhetedik évében járt. Ősz hajával különös ellentétben állt piros ajka és fekete szemöldöke, főleg pedig élénken csillogó szeme, amely csillogás azonban, hiába látszott örömteli érdeklődésnek, legtöbbször a késlekedő vagy visszafojtott könnyek hírnöke volt.

Azon az őszi napon, amikor színünk elé idézzük, vagy inkább, amikor felkeressük otthonában, Barkóczy Krisztina megint csak úgy érezte, minden oka megvan a szomorúságra. Nem elég, hogy kedvezőtlen híreket kapott Bécsből; nem elég, hogy megtudta: halottnak hitt egykori vőlegénye csakugyan életben van, így tehát most kell a szemébe néznie, amikor e találkozásra már semmi szükség; nem elég, hogy el kellett gondolnia: ez az ismeretlen ember (egykor

vőlegénye, mostantól sógora) az öröklés jogán és kárpótlásul az elszenvedett nyomorúságokért, ki fogja forgatni őket minden vagyonukból, mindez nem elég. Még azt is hallania kellett, hogy: férje, hazafelé utaztában, pénzt és lovakat vett kölcsön Svankmájertől (már megint); a pénzt és a lovakat elvesztette, ráadásul (és ez fájt Barkóczy Krisztinának leginkább) féktelen tivornya közepette cigányokkal, főleg pedig cigányasszonyokkal hempergett.

Magára kell hagynunk Barkóczy Krisztinát bánatával, hogy az olvasónak legyen ideje csodálkozni. Az előző fejezetben sem féktelen tivornyának nem voltunk tanúi, sem cigányokkal vagy cigánynőkkel nem találkoztunk. Egyébként sem olyanak ismertük meg hősünket, Károlyi Sándort, mint aki szívesen bocsátkozik efféle (vagy másféle) kalandokba. Csakhogy nincs az a regényfejezet, amelyben egy történéssor minden eseményének helyet szoríthatnánk; továbbá nincs az a kalandtól irtózó regényhős, akire (már csak irtózatának ébren tartásáért is) rá ne szabadíthatnánk egy-két kalandot. Más szóval, hiába szeretnénk megnyugtatni Barkóczy Krisztinát, a hír igaz volt: a Bécsből hazafelé vezető út leírásában tényleg szerepelnek cigányok, mindjárt lehet olvasni róluk. Károlyi Sándortól és fivérével Tokajban, a révnél váltunk meg egy időre. Most azt is elmondjuk, és a körülményeket ismerve nincs benne semmi meglepő, hogy mire átvergődtek a rakamazi oldalra, nagyjából eltelt az egész nap; Rakamazon kellett éjszakázni. Ez nem volt könnyű, és nem ígérkezett kellemesnek. A házak vagy inkább viskók le voltak rombolva, egy részük a templommal együtt le is égett: elszenesedett csontok heverték szétszórva mindenfelé. Csend volt, és bizonyos értelemben rend is volt. Vagy legalábbis látszatja volt a rendcsinálásnak, amely a Tokaj környéki felkelést követően zajlott, még a nyáron. Azóta elég idő telt el ahhoz, hogy fogsorok és csőrök (és persze ollószerű, parányi rágók) letisztogassák a temetetlen halottak csontjait; így tehát, ha nem számítjuk az őszi ködöt és a Tisza túlsópartjáról áthúzódó venyigefüstöket, eléggé tiszta volt a levegő.

A nagyságos úrnak bizonyára sajnált a szíve a még csak egy évszakkal ez előtt is virágzó tájék romlása láttán, de azért inkább mégis örült, hogy nem az ő birtoka pusztult el ilyen siralmasan. Az ő háza táján csak a mocsári gizgaz lángjai festik meg az éjszakát, ott nem füstölög más, csak a tőzeg. Azért meg nem nagy kár. (Bár ki tudja, hátha mégiscsak sikerül azt a részt a Rákócziaktól zálogba venni. Van Rákóczinak egy nővére is: majd egyezkedünk vele.) Mondta bátyjának nagy jókedvűen: tíz üres faluban sem lakik jobb testvér, mint kegyelmed!

A nagyságos úr fivére meg csak hallgatott. Ami nem is csoda, mert nem volt eszméleténél. Vagy megártott neki a sok furmint (úgy látszik, mégsem bírja olyan jól a bort), vagy mégiscsak beütötte a fejét, ahogy gurult a hordóban a hegyről, vagy valami régi nagy fáradságot akar most kipihenni, s próbálgatja, milyen lesz az ítéletnapig tartó alvás. Istenem, csak most meg ne haljon!

Szappannal sem lehetne lemosni a főispán úrról, hogy ő tette el láb alól édes testvérét. Hanem aztán a szmirnai ember izzadt és nyögött, a gatyaszára pedig csurom lucsok volt. Hát akkor él.

Sötétedett már; gyorsan kitakarítottak egy gödröt, amely az egyik földbe vájt putriból maradt. Félig befedték, a fedetlen zugban meg tüzet raktak a szétomlott sárfalak vesszőfonadékából. Így már ki lehetett bírni valahogy. Mielőtt elrágták volna szegényes vacsorájukat, a főispán úr kísérői bevontatták a szerkeret a falusi bíró házába, amelynek álltak még a falai; aztán itatni akartak, de a lovakat sehogyan sem lehetett odarángatni a gémeskúthoz. (Megéreztek, mire szolgálhatott az a kút a falu utolsó napjaiban.) Így aztán a Tiszából kellett vizet hozniuk, majd Miska és a kocsis, valamint a három vármegyei hajdú felváltva őrködött, Károlyi Sándor főispán úr pedig szép lassan elbóbiskolt.

Éjfél is elmúlhatott már, amikor furcsa hangok ütötték meg a fülét: kurjongatás, gajdolás, trombitaszó, sípszó, dudaszó, hegedűszó. Bosszúsan kelt fel a szalmáról és kapaszkodott ki a gödörből, ahol addig aludt: ki merészeli háborgatni az ő jól megérdemelt éjszakai nyugalomát? Fények imbolyogtak a Tiszapart felől, s a kormos vályogfalak mögül kilépve Károlyi Sándor harmincnyolcvan lobogó fátylát pillantott meg, valamint háromszor vagy négyszer annyi főből álló emberi csoportozatot. Ha ugyan élő emberek voltak ezek, nem pedig a meggyilkolt falusiak hazajáró lelkei; mert ki más merészelné a tokaji helyőrségtől alig egy kőhajításnyira farba rúgni a nyár óta érvényes gyülekezési tilalmat? (Bár az is igaz, hogy nem olyan hamar jön át az a helyőrség a Tiszán, ilyenkor késő ősszel, késő éjszaka.) Károlyi Sándor nem volt babonás ember, de azért keresztet vetett.

Ekkor látta, hogy ezek bizony éppúgy nem kísértetek, ahogy ő sem az; cigányok voltak, akik nagy rajokban kóboroltak Magyarország lakatlan vidékein (s ha nem bántották őket, úgy a sűrűbben lakott részekben is). Ez a csoportjuk nyilván a Tisza felé vette útját, s ugyanaz jutott eszükbe, ami Károlyi Sándornak is: hogy legjobb lesz az elpusztított faluban éjszakázni. Már látszott is, visongó purdék és tarkaszoknyás vénasszonyok sokaságából kimagasodva, egy harcsabajszú, kék dolmányos, piros csizmás, a maga nemében tekintélyes férfiú. Tőle kérdezte Károlyi Sándor: hát ti meg kik vagytok és mit kerestek itt? Felelte a vajda, mert nyilván ő volt az: vitézlő nagyságos uram, hát mi vagyunk a nagyidai cigányok, és fejedelmünket keressük, nagyságos vitézlő Sándor fáraót!

Károlyi Sándor megdörzsölte a szemét, karjába csípett: sehogyan sem fért a fejébe, hogyan kerülnek a nagyidai cigányok Rakamaz község üszkös málladékai közé. Tudta róluk, hogy létező személyek voltak, de hát az nagyon régen volt! Még amikor Krisztus urunk a földön járt (vagy még csak nem is járt, mivel kised volt): Egyiptomban, ahová menekült a Szent Család, ők lopták el Szent József szamarát. Ezt így írta meg szóról szóra (csak éppen bokros rímű

hősi versekbe foglalva) egy Selymes Péter nevű régi költő, aki gyakran vendégeskedett Károlyi Sándor dédapjánál; úgyhogy az olcsvai udvarházban megvolt a nagyidai cigányok csodálatos várvédelméről és egyéb kalandjairól szóló hősi ének egy rongyosra olvasott példánya. (Selymes Péter másik fennmaradt költeménye a fenyőfa és a gyékény vetélkedéséről szól, azt kevesebben olvasták. Amúgy az derül ki belőle, hogy Selymes Péter gyékénypárti volt. Pedig aztán őt is fenyőfa koporsóban temették.

A számárlopás miatt megharagudott rájuk az atyaúristen, és azzal büntette őket (így szól a hősköltemény hatodik éneke, amelyben a cigányvajda elbeszéli nemzetsége történetét egy bátor és gazdag magyar nemesnek), hogy soha sehol nyugtot ne találjanak: országról országra, vármegyéről vármegyére kell bujdosniuk, amíg világ a világ. Igen ám, de Krisztus urunk megsajnálta őket fent a kereszten (talán a jobb felől megfeszített lator szólt egy jó szót az érdekükben, az úgysis világeletében orgazda volt): jó cigányok, a büntetést nem tudom visszavonni; de azért, hogy lássátok, kivel van dolgotok, enyhítek rajta. Amíg világ a világ, bujdosni fogtok; de aztán egyszer vége lesz a világnak. Mihelyt a világnak vége lesz, nektek adom a mennyországot. Jó lesz ez így, cigányok? Meg vagytok velem elégedve?

Felelték a cigányok (Selymes Péter költeménye szerint): már hogy is lenne jó? Már hogy is volnánk megelégedve? Soká lesz még az a világvége, nem győzzük várni. Nem vagyunk olyan türelmesek, mint amilyen te vagy! Fel-sóhajtott Krisztus urunk: rendben van, cigányaim. Hogy lássátok, mennyire megbocsátó vagyok (meg aztán úgysis kehes volt az a számár): még a világvége előtt egy kis idővel, ízelítőnek a mennyországból, nektek adom Cigányországot is. Jó lesz ez így? Meg vagytok elégedve?

Erre mi azt feleltük: jaj, dehogyis lesz ez így jó, dehogyis vagyunk megelégedve! Olyan lesz az a Cigányország, ha ugyan lesz, akár a lopott nadrágba bújt púpos menyecske: ahol hegyes-völgyesnek kéne lennie, ott lapos, ahol meg simának kéne lennie, ott viszont hátahoporjás; azonkívül szorítja is a tökünket, mármint a nadrág. Minek hordasz tövist a fejedem? Inkább azt húznád ki, ami a körmünk alá van fúródva!

Húha, mondta Krisztus urunk; mindjárt kilenc óra, nekem addigra ki kell adnom lelkemet. Jól nézünk ki, ha még a cigányokat sem tudom boldoggá tenni: mi lesz akkor a zsidókkal meg az arabokkal? Na idefigyeljete: addig is, amíg a tiétek lesz Cigányország, meg aztán persze a mennyország, uzsgyi, menjete a tejjel-mézzel folyó Magyarországra, melyet az én Atyám, szerfölött való nagy búsultában, három részre szaggatott. (Itt következik a cigányeposz hetedik éneke, amely Magyarország három részre szakadásának fontosabb okait és előzményeit adja elő. Isten az ő választott népévé tette s kihozta Szkítiából a magyarokat; ám a pártoskodás bűnéből az Isten sem tudta kihozni a magyart. Már az antik történetírók is úgy hívnak bennünket, hogy párthus,

azaz pártos nemzet, mert az egész magyar nép, értve népen a főurakat és a nemességet, kezdetől fogva két pártra szakadt. Na jól van, kiáltá Isten rettentő haragjában: ha ti két részre szakadtok, majd én szakítlak három részre titeket!

Hát így állnak a dolgok a három részre szakadt magyarral, híveim. Csak-hogy nekem a részletmagyarokért is fáj ám a szívem: ha már annyit sírnak, egyszersmind vigadjanak is! Hogy beteljesedjék a mondás, miszerint a sírók megvigasztaltatnak, a magyarok sírva vigadásának ti legyetek előmozdítói, cigányaim! A ti vigaszotok pedig az legyen, hogy szabadon kóborolhattok a nagy magyar megosztottságban. Hol a török szultán birodalmában osontok, hol a prágai császár és a bécsi király országában lopakodtok, hol az erdélyi fejedelem tartományában settenkedtek, s mindeközben ki sem teszitek a lábatokat Magyarországról, míg be nem köszönt Cigányország kezdete és a világ vége!

Alighogy e szókat kiejtette Krisztus urunk, a föld megindula és a kősziklák megrepedezének. Az égbolt bíborból és karmazsinból csináltatott kárpitja három részre szakadt, mint Magyarország; és akkor Krisztus kiadta lelkét. Ilyen szomorúan végződik a hetedik ének. A nyolcadik énekben a cigányokat eladják rabszolgának, de az is lehet, hogy ők lopnak el egy egész kalózhajót; erre a részletre Károlyi Sándor már csak egészen homályosan emlékezett. A kilencedik énekben segítenek Attilának és a hunoknak megnyerni a catalaunumi csatát, ám a győztes nomád élve eltemetteti őket, mivel egy Süsü nevű mellékszereplő túlságosan élethűen utánozta az aláírását. (Éppen csak a p betűt írta q-nak.) Ezután a cigányok egy földalatti labirintusban bolyonganak, innét egy vulkánkitörés felröpíti őket legészakibb Thule szigetére, amelynek zordonnan pompás tengerparti bércein Hubi és Laboda ellopják a halálra készülődő thulei király kezéből az arany serleget, úgyhogy az a király még most is él (bármit hazudoznak róla más poéták). Ezután óriási lakomát csapnak, amelyben csak a fókamáj-pástétom leírása kitesz harmincöt strófát. (Bőven érdemelt ennyit, mivel Nyeszegi készítette, aki a szappanfőzéshez is remekül értett.)

Ezután egy borometz nevű zuzmóféleségre bukkannak, amely földbe gyökerezett birkához hasonlít. (Selymes Péter költeményében, tizenkettedik ének, még béget is, vagy legalább mekeg.) Ennek édes levétől nemcsak berúgnak, hanem annyira fel is fúvódik a hasuk, hogy libegni kezdenek, mint megannyi szappanbuborék; fönt a férfiak, lejjebb a fehérszínű. (Ekkor láttak az ősz rozmárok először és utoljára olyasmit, hogy a szappanbuboréknak csöcsei vannak.) Szerencsésen fellibegnek a holdba, ahol Dávid királytól elkérik a hegedűt, Szibillától pedig a cimbalomszeget. Illetve úgy van a jelenet leírva, hogy amikor Dávid hegedülni akar, látja, hogy egy hosszúkás faedény van a kezére borítva, azóta is abban melegíti a kihűlt káposztát; Szibilla pedig bottal üti a fontos alkatrész nyomait. (Őzvegyen maradt férfiak szerették legalább ezt részt.) Ám több is vész az égi szférákban holmi cimbalomszegeknél vagy hegedűnél! Pitykének és Diridongónak volt egy kenőcse: amit azzal bekentek, élőlényt

vagy élettelen dolgot, rögtön reszketni, szökdécselni vagy rángatózni kezdett. Hát ők bekenték az összes csillagot, ami csak a kezük ügyébe került. Uramfia, támadt is odafönt akkora kavarodás, amekkorát a vízözön óta nem látott az emberi faj! Mindenféle új planéták bukkantak elő, és a nap nem volt hajlandó többé csószködni a föld körül, hanem attól kezdve a földnek kellett körülszaladgálni a napot. Ilyen dolgokból lett a Dózsa-féle parasztháború meg a reformáció meg a többi szörnyűség. (Ezt a részt Selymes Péter egy katolikus főúr udvarában költhette. Alkalmasint éppen Károlyi Sándor dédapjánál. Más-különben harcos kálvinista volt, és a nyomorban vergődő nép nagy barátja.)

Innét föntről, további különbnél különb kalandok után, egy záporosóvel együtt lecsurogtak Magyarországra. Ez volt az az eset, amikor cigánygyerekek potyogtak az égből. De a felhőszakadást nem a cigányok művelték, hanem egy garabonciás, akinek a csökmői kántor felesége penészes kenyéret és nyúlós bort akart adni. Az meg ráfújt a penészes kenyérre, kiloccsantotta a nyúlós bort: rögtön támadt akkora fergeteg, hogy hét határban elpusztult a vetés, aztán a jégeső mind elverte a szőlőt. Siránkozott a kántorné: mármost mit egyenek, mit igyanak? Felelte a garabonciás: legeljetez, mint Nebukadnezár király Dániel próféta könyvében! Ennyi csapás közepette szinte észre sem lehetett venni, hogy megérkeztek a nagyidai cigányok; meg aztán a magyar addigra már úgy hozzászokott a három részre szaggatottsághoz, hogy minden kétlábú tollatlan állatban (tehát még a kopasztott csirkében is) a hiányzó két részt kereste.

Meglátták a cigányok a csökmői kántornét, amint az árokparton legel; végighallgattak egy erre vonatkozó prédikációt, amelyet a szomszéd falu tornya tartott; végül találkoztak egy kétfejű sassal, amely előbb egy disznóra csapott le, de azt nem győzte volna cipelni, úgyhogy aztán egy ma született báránnyt vitt el a karmai közt. Amiből világosan kitűnik, hogy a német-római császár előbb elkanászodik, utóbb megjuhászodik. Mendegéltek a cigányok a sas röpte nyomán (egy Boszniából Erdélybe tartó ferences barát mesélte nekik, hogy a magyarok is valami hasonló módon jutottak el a Kárpát-medencébe): mentek először jobbra, aztán balra, később egyenesen, s hát, Uramfia (de hiszen Te küldted őket), egyszerre csak ott találták magukat Nagyida várában, ahol is a tizenharmadik énekben, amely szám köztudottan balszerencsés, egy évig vályogot vetnek, nem egészen a saját jószántukból. (Igaz ugyan, hogy Selymes Péternél egy esztendő mindössze három nap és három strófa.)

Magáról a nagyidai kalandról bizonyára hallottak már az olvasók: fölösleges volna töviről hegyire újból elmondanunk. Azok kedvéért, akikhez nem jutott el Selymes Péter költeménye vagy annak valamelyik erősen rövidített, kései átdolgozása, annyit azért megemlítünk, hogy Nagyida várának azidőtájt a hős Dobó István volt a kapitánya, és javában készülődött, hogy visszaverje a tö-

rökök ostromát. (Azért is kellett olyan sok vályogtéglának elkészülnie három versszak alatt, a földsáncokról és a vizesárkokról nem is beszélve.)

Nem állíthatjuk, hogy Dobó nem lett volna kiválóan alkalmas e feladatra: széleskörű várvédelmi tapasztalatai voltak. Egy huszadik század elején írt ifjúsági regényben háromszáz oldalon keresztül védelmezi százötvenszeres török túlerővel szemben kilencvenkét napon át az egi várat, mígnem a törökök elunják a hosszadalmas leírásokat, főleg pedig a hazafias retorikát, és elvonulnak. Jutalmul a király egy régi históriás énekben Erdély társ kormányzójává nevezi ki Dobót, akit ekkor a székely szombatosok ostromolnak, részint, hogy csatlakozzék eretnységükhöz, részint, hogy állítsa helyre ősi szabadságaikat, ők azonban, a históriás ének szavai szerint, „elefánt-csont toronyba zárkózik vala”. Történészek mindmáig vitatkoznak rajta, mi lehetett ez a védelmi eszköz: épülettorony-e, vagy inkább valamilyen hadigép. Tény azonban, hogy Dobó István ezt az ostromot is kiállta; ezt követően egy ékes latinsággal írt krónikában legyilkolja kormányzótársát és annak híveit, majd Fogaras várába menekül, amelyet ezúttal a moldvai vajda ostroma ellen kell megvédelmeznie. Miután azonban a moldvai vajdát eltéteti láb alól a havasalföldi vajdával, ez utóbbit pedig esküszegése miatt és egy régi jóslathoz híven szétszaggatják az Erinnysek, Dobó Gyulafehérvárra siet, az államkincstárat szekerekre rakatja, és az ily módon kiürített Erdélyt átadja Bethlen Gábornak, aki a krónika lapjain azóta is igazságosan és dicsőségesen uralkodik.

Ilyen kiváló férfiúra bízott Nagyida várának védelme Selymes Péter költeményében. Csakhogy Dobó István akkor már idős ember volt, és belefáradt a különféle irodalmi alkotásokból rá háramló tulajdonságokba, főleg a hősiesség helytállásba, de a haszonlesésbe, a kegyetlenségbe és a cselszövő aljasságba is. Mindez éppoly idegen volt tőle, mint az a szorgoskodás, amelyet a földsánc építése közben a cigányok kénytelenek tanúsítani. Dobónak, míg a tizenegyedik énekben figyelmezteti és biztatja őket, egyszerre csak az jut eszébe, hogy: szerelmet bezzeg egyetlen író sem tulajdonított neki! Nincs egyetlen asszony vagy leány, aki szerette volna őt; nincs egy ölelés, amelyre az elveszett boldogság édes fájdalmával gondolhatna vissza!

Éppen ekkor vette körül a várat a király megbízásából Puckeim ezredes. A következő versszakban már fogytán volt az élelmiszer és a „duska-bor” (ez utóbbi azért, mert szépen rímelt a puska-porra, amely szintén fogytán van). Dobó István hívatja Csóri vajdát (így nevezi a cigányok előljáróját Selymes Péter): édes öregem, szép dolog a hősi helytállás, de többet ésszel, mint erővel! Hozok segítséget Murány várából, ahol a szépséges hölgy, Széchy Mária száz jó vitéznek parancsol (meg aztán úgyis perzseli a szívemet a szerelem); tőle hozok segítséget, vagyis hoznék, ha addig az egy vagy két napig rád bízhatnám a várat. Vajon bízhatom-e? Azzal az éj sötétjében elillan, átóvakodik Puckheim katonái közt, és jó sokáig nem esik róla szó. (Az erdélyi államkincs-

tárat, amely itt jóval kisebb, mint a humanista krónikában, és a rím kedvéért gömbölyű, mint a laptá, Dobó István uram hóna alá csapta.) Örömrivalgás támad a cigányok között: Csóri vajda bejelenti, hogy övék a vár, Puckheim ezredesé a lekvár, és hogy íme hát, ez volna Cigányország, amelynek mostantól ő a királya. Hatalmas verekedés támad, amelynek leírása felülmúlja (legalábbis terjedelemben) az Iliász legszebb részleteit; végül azonban, kitört fogakon és bezúzott fejeken át, megbékéléshez visz a cselekmény. Csóri vajdát királlyá kenik (ne kérdezze az olvasó, milyen kenőccsel); örömmünnepet ülnek, sütnék-főznek, ágyúba töltik és ellődözik minden puskaporukat. (Ez fogja vesztüket okozni a kései feldolgozásokban, amelyeket azonban Károlyi Sándor nem olvasott, mert az ő halála után jönnek majd létre.)

Közben három napig vagy egy álló hétig egyfolytában éjszaka volt. Nem volt szabad a napnak felvirradnia, mert Murány várának falai közt a Dobó István képében odalátogató Jupiter éppen akkor nemzette Szécsi Máriával a Magyar Herkulest, aki egy homályos értelmű jóslat szerint a három részre szakadt magyart fekete cérnával fogja összevarrni. (Szegény Selymes Péter, ő is csak olyan szalmaláng-reményű ábrándozó volt, mint legtöbb honfitársa.) Mire Dobó István odaérkezett, olyan sűrű sötét volt, hogy megállt benne a kánál, de a hős kapitány a kiszűrődő zajokból is helyesen állapította meg, hogy későn érkezett, és hogy Murány várában immár semmi keresnivalója. Búsan elballagott a nagy magyar vaksötétben.

Jött azonban Fama és Fortuna; utóbbi keréken állt lobogó hajjal, bekötött szemmel, előbbi tele volt szemekkel. (Még a mellbimbói helyén is szemek pislogtak.) Azonkívül szövétneket tartott a kezében: ez volt hivatva megvilágítani az allegorikus jelenetet és annak értelmét. Fama és Fortuna, akikhez a tizenötödik énekben egyéb mitológiai lények is csatlakoznak, vigasztalják Dobó Istvánt, és biztatják: tegye jóvá hajdani esküszegését, térjen vissza a király hűségére, segítse győzelemre a szorult helyzetbe került Puckheim ezredesét, akit még az előző énekben nyelt el az éjszaka.

Puckheim a sötétség leple alatt akarta hatalmába keríteni a nagyidai várat. Volt egy térképe, amely végtelen sok szelvényből állt, és minden szelvényhez minden égtáj felől további mellékszelvények csatlakoztak. Ha ezeket széthajtogatta a hadvezér, utána már egy regiszterből könnyűszerrel ki lehetett keresni bármely tereptárgyat vagy lakott helyet. Most is így volt: éppen csak oda kellett világítani gyertyájával, máris megpillantotta Nagyida várát, amely egy magas hegy tövébe volt írva, sőt három huszár is volt festve a felvonóhíd elé. No, már ezeket nem lesz nehéz legyőzni; de azért egy hadvezér soha ne bízta el magát. Puckheim ezredes indulást vezényelt egész csapatának; mentek-mendégéltek egyik térképszelvényről a másikra, csak hogy a szelvények éppúgy nem akartak véget érni, ahogy az éjszaka sem. A cigányeposz lőcsei kiadásában a gyertyaviasz rácsuppen az egyik térképszelvényre, miáltal olyan folt keletke-

zik, ami a jelmagyarázat szerint mocsárnak felel meg; ebben aztán egytől egyig elsüllyednek Puckheim ágyúi, s még örülhet, hogy ő maga kivergődik belőle, katonáival együtt. A kolozsvári kiadásban pedig egy anyókatól tudakolják az utat, aki azonban gyökérlidércnek bizonyul, s arra a kérdésre: „Hol vagyunk?”, azt feleli: „A megsemmisülés küszöbén”.

Így állnak a dolgok, amikor a homályból kibontakozik Dobó István alakja; ezúttal Justitia és Veritas vezeti kézen fogva, fölöttük Minerva baglya röpköd, mögöttük Ariadné gombolyítja fonalát. Így aztán egykettőre megérkeznek Nagyida várához, amelynek tájékát addigra már teljesen beborítják Puckheim ezredes térképszelvényei. Dobó hűséget fogad a királynak, és ünnepélyesen átadja az erdélyi államkincstárat, ám hiába adja, Puckheim mégsem örült, mert bizony a kincstár (ahogy ezúttal is a rím sugallja) addigra kiürült. Dobót felelősségre vonják, ám ebben a pillanatban megszólalnak a várban az ágyúk; most kiáltják ki Cigányországot, most lődözik el a cigányok minden puskaaporukat.

Puckheim gyors visszavonulást vezényel, ám ekkor ismét színrelép a gyökérlidérc: „Pusztá jelzések vagyok, mozdulatlan térképjelek Cigányország hegy- és vízrajzán”. S ki tudja, talán még ma is fennállna Cigányország Nagyida várában, ha ekkor a cigányok, megzavarodva Justitia és Veritas vakító fényeitől, oda nem kiabálják Ariadné fonalának és Minerva baglyának: „Megálljatok, nyomorultak, volnánk csak írástudók, úgy leolvasnánk benneteket, mint parti fővényről a lopott ló nyomát!”

A többire az olvasók nyilván emlékeznek; vagy ha mégsem, akkor képzelhetik. Dobó István betöri a kaput, Puckheim hatalmába keríti a várat, és annak pincéjében beletenyere a Csóri vajda által megálmódott nagy rakás kincsbe; ezt követően úgy dönt, hogy ebrúdon kivetteti a várból az összes cigányt. Mielőtt azonban a kapuban álló két katona felránthatná az ebrudat az első áldozat alatt, hasadni kezd a hajnal. Murány várából büntudatos arccal oson házi tűzhelyéhez a szerelmi tusában kimerült Jupiter. Ahogy oson, fáradt kezéből kihullajtja utolsó négy-öt mennykővét; mire a cigányok gyorsan kerekednek oldanak. Rakamaznál átkelnek a Tiszán (így fejeződik be Selymes Péter költeménye); itt újból találkoznak azzal a bátor és gazdag magyar úrral, aki a hatodiktól a tizenkettedik énekig türelmesen végighallgatta a cigány nemzetiség előtörténetét. Elhitetik vele, hogy megválasztották cigány királynak, megkoronázzák, jó berúgatják, és ellopják a lovaikat.

Azzal a cigányok úgy megiramodtak,

hogy most is szaladnak, ha meg nem állottak.

Ebből végre megértette Károlyi Sándor, miért, hogy a cigányeposz hősei még most is élnek és virulnak, holott a nagyidai kaland az ő dédapja korában történt vagy annál is régebben. Hát csak azért, mert halhatatlanná tette őket a költő, akit Isten nyugtasson haló poraiban. Jókora tüzet raktak a halhatatlannak a gémeskút előtt (amelyből este nem akartak inni a Svankmájertől köl-

csönzött lovak), és torkuk szakadtából ordították: éljen Sándor király! Isten éltesse Cigányország uralkodóját!

De már ezt nem egészen értette hősünk, akinek az előző napi fáradoalmak miatt egy kicsit nehéz volt a feje. Vajon ki lehet az a Sándor király? Csókoljuk a párnás kis kezedet! (Így kiáltott erre Csóri vajda.) Hát nem te magyaráztad el nekünk borjúnyúzó pénteken, hogy Isten csak akkor adja nekünk Cigányországot, ha legitim uralkodónk van? Úgy megijedtünk ettől a szörnyeteg szótól, hogy még most is reszketünk, de te megmagyaráztad, hogy ez csak annyi, mint király. Ja, ha király, akkor semmi baj sincs. Tudod mit, vitézlő nagyságos főispán úr, légy te a király! Úgyis meguntad a vármegyédet: csináljunk Cigányországot belőle! Hát jól van (kiáltottad) leszek én király, csak válasszatok és koronázzatok meg! Hát jól van (kiáltottuk vissza) megválasztunk és megkoronázunk, csak előbb intézd el odafönt Bécsben!

Nem kellett sokat biztatni téged: felkerekedtél, ott termettél Bécsben. Szaladgáltál Ponciustól Pilátusig, veszekedtél nagyobb-nál nagyobb urakkal, esküdöttél: úgyis annyi baj van hol a törökökkel, hol a kurucokkal, bezzeg a nagyidai cigányokkal nem lesz az égvilágon semmi baj! Mondták az urak Bécsben: jól van, úgyis elégünk van a vármegyéből, csinálj belőle Cigányországot! Hanem képes vagy-e fenntartani a rendet? Jaj, kedves uraim Bécsben, dehogyis kell fenn tartani azt a rendet! Inkább elássuk, odalent sokkal tovább eláll!

Károlyi Sándor minden erejét megfeszítve töprengett: vajon ez még benne van Selymes Péter költeményében, vagy ez már egyszerűen csak történik vele? Nem sokáig hagyták azonban töprengeni: most pedig megkoronázunk, Sanyi bácsi! Mért nem danoltok? Muzsikáljatok már!

Rögtön rázendített Kajsza, Csucsuj és Nyeszegi; Károlyi Sándor pedig táncra perdült egy villogó szemű cigánylánnyal, akit úgy hívtak, hogy Szavéta (ami már majdnem olyan, mintha szalvéta volna, bár ez utóbbit is az ölébe gyűri az ingyenc élvezetnek rugaszkodó ember). Jól megpörgette Szavétát, és akkorákat ugrott, hogy beütötte fejét a felhőkbe. Le is pottyant egy-két éjszakai báránnyal: ezeket Irha megnyúzta, Akasztó kibelezte, Kolop nyársra húzva, Károlyi Sándornak pedig odatapadt a fejéhez egy jégtüskéből álló felhőképződmény. Egy pillanatig valóban királynak érezte magát. Hej, ha most látná őt a testvére! (Már akár igazi testvére, akár nem.)

Aztán, ahogy ez megfordult a fejében, rögtön el is múlt a jókedve. Intett, hogy hallgasson el a muzsika, majd megkérdezte: tulajdonképpen honnan tudjátok, merre jártam? A rólatok szóló eposz melyik énekében van leírva, mit kerestem és mit végeztem Bécsben?

Erre bizony kiderült, hogy a nagyidai cigányok szoros összeköttetésben állnak a szmirnai pasa Ahmed nevű, fogságba esett fiával, aki utóbb a kereszttségben a Lipót nevet nyerte, és aki hűgát keresi, a Buda várának visszavívásakor szintén keresztények fogságába esett Kártigám nevezetű páratlanul szépséges

török fogolykisasszonyt! Ez az Ahmed hosszú ideig szolgálta Lipót császár miniszterét, Kollonich bíborost, akit szintén úgy hívnak, hogy Lipót, és Károlyi Sándor minden lépéséről értesítette a nagyidai cigányokat; majd, miután Károlyi Sándor elintézte Cigányország megalapítását, és erről asztallap nagyságú oklevelet is kapott, Ahmed levetette zöld zekéjét, fehér gyapjúharisnyáját, és egy tiroli mesterlegény ruháját magára öltve megszökött. Ki tudja, merre jár.

Mondta Károlyi Sándor nagy szomorúan: látjátok, szeretett alattvalóim, itt van a kutya elásva! Szmirnai Ahmed nem a nagyidai cigányokról szóló hősköltevényben szerepel, hanem egy római fabulának vagy románhistoriának mondott lidércnyomásban, amelynek egy Menander nevű búskomor szörnyeteg a szerzője, és a Kártigám nevű kisasszonyról szól, úgyhogy semmi köze hozzátok! Vagy ha mégis, akkor nagy baj van, mert akkor Menander (akit képzeljétek hálót szövő óriási póknak) az Ahmed nevű mellékszereplő segítségével beleszótta Selymes Péter költeményét a saját művébe, és akkor lehetitek, mikor kapjátok meg Cigányországot! Fel fogtok szívódni a páratlanul szépséges török fogolykisasszony igaz történetében.

Továbbá, kedves alattvalóim, tudjátok meg, hogy a baj nem jár egyedül: az ördögi Menander nemcsak Ahmedet szabadította ránk Szmirnából. Készülő regényének újabb fordulatához előhozott egy másik szereplőt is, akit kénytelen vagyok a bátyámnak elismerni, már akár tényleg bátyám, akár nem az. Márpedig ő az idősebb testvér jogán és a kiállott szenvedések jutalmaképpen elnyeri minden vagyonomat és méltóságomat: övé a vár, enyém a lekvár. Az asztallap nagyságú oklevél is nála van, s nem az van ráírva, hogy tiétek Cigányország, hanem az, hogy őt fogjátok királlyá koronázni helyettem!

Ekkor döbönt rá, hogy hiába is beszél: a nagyidai cigányoknak fogalmuk sincs róla, mi az, hogy római fabula vagy románhistoria. Sírás-rívás hallatszott; az egyik csecsemő zendített rá, s amint a Brendusa nevű cigányasszony csitítgatta, ringatta, mellével kínálgatta, csak annál hangosabban sivalkodott. Ez a Brendusa még fiatal lány korában, vagyis a harmadik ének elején hadizsákmányként került a cigányok táborába, majd a vajda fiai, Dámi és Jónás összevesznek rajta, ami a költő számára alkalmat ad Jónás őrjöngésének ábrázolására: egész bodzabokrokat szaggat ki pusztá kézzel a földből. Brendusa a negyedik énekben egy Miska nevű legénynek adja szüzességét. Miska (jó pénzért és a rá váró ötven botütés elkerülése végett) eladja őt egy Zsarnóczy Ábrahám nevű földbirtokosnak, akitől Brendusa télvíz idején, egy szál ingben szökik a szomszédos Érvey családhoz, ahonnet azonban özvegy Érveyné (attól való jogos aggodalmában, hogy egyetlen fia, Érvey Andor feleségül akarja venni Brendusát) szintén világgá kergeti. Ezek után Lugaroni Márk alkimista végez rajta kísérleteket Asturius Valérián velencei diplomata irányításával, mígnem Baksay Sándor adóügyi ellenőr kicsempészi őt a higanygőzös vegykonyhából. Hosszabb szünet után a tizenharmadik énekben látjuk viszont Brendusát: ek-

kor már a lőcsei kiadásban csuklóból hiányzik a jobb keze (akkoriban még bűnnek tekintették a lopást), a kolozsvári kiadásban viszont a bal lába hiányzik, és bélyeg van a homlokára égetve. Ráadásul egy kéziratos másolatban a jobb szemét vesztítette el; azt Miska (aki újra előkerül, és kiragadja Brendusát Baksay Sándor karjaiból) perzselte ki féltékenységből tüzes vassal. De az is lehet, hogy csak így akar szánalmat ébreszteni és több alamizsnához jutni. Selymes Péter ismeri a koldustrükköket: egy egész éneket szentel a festett fekélyeknek, a nyavalyatörés, a terhesség vagy éppen a csonkaság színlelésének. Az állítólagos hajótörötteknek, tűz- és árvízkárosultaknak. A Mária Magdolna nevében kéregető egykori szajháknek, akik nemcsak megtértek, de meg is öregedtek. Egykori gályaraboknak, akik láncukat csörgetik. Egykori hóhéroknek, akik önmagukat ostorozzák, de szerény díjazásért megostoroznak másokat is.

Minden sebnek, minden fogyatkozásnak és minden csalásnak megvan a maga igaz története. Miben különbözik az az ember, aki valóban látott jobb napokat (kérdi Selymes Péter, tizenegyedik ének) attól, aki hajdani jobb napjait hazudja vagy képzelettel? Miben különbözik az az aggastyán, aki egy régi csatában lett nyomorék attól, akit a saját apja nyomorított meg, hogy ezáltal kenyérkeresethez jusson? Amikor Károlyi Sándor figyelmesebben odanézett, akkor látta, hogy nem csecsemő sivalkodik bepólyálva Brendusa karjai közt, nem bizony, hanem kismalac. Selymes Péter költeményében (ahogy a valóságban is) előfordultak anyaságot színlelő koldusasszonyok, akik napközben bepólyált malaccal jártak házról házra; este megsütötték a malacot, másnap vettek vagy loptak másikat.

Mondta neki Csóri vajda: egyet se búsulj, Sanyi bácsi! Ha mások elhagytak is, mi hűségesek vagyunk hozzád! Nem koronázunk cigánykirállyá rajtad kívül senki mást. Úgy megvédjük a mi Cigányországunkat, hogy belezöldül (ha máskor nem, hát jövő tavasszal). Legyőzzük minden ellenségedet: csak hét ló kell hozzá, több egy szál sem. Három lóval kivontatjuk a szatmári várból Auersperg ezredet; másik három lóval elrúgatjuk Kiss Bercit Máramaroson és az üveghegyen túl, ez összesen hat ló. A hetedik ló hasába meg bevarrjuk bátyádat (már akár bátyád, akár nem az): jön a griffmadár, hipp-hopp, elviszi a karmai közt. De még előbb odaosonunk, és kitépünk a griffmadár farkából három tollat. Az egyikkel Szent Lénárd éjjelén kinyitunk egy vasládát, abból kivesszük az ecsedi sárkány kincsét. A másikkal Szent György éjjelén kinyitunk egy ezüstdládát, abból kivesszük Attila kincsét. (Velünk együtt van eltemetve az eposz kilencedik énekében.) A harmadikkal Szent János éjjelén kinyitunk egy aranyládát, abból kivesszük Dárius király kincsét. Azzal már valahogy elgazdálkodunk a világ végéig és még egy napig. Utána meg már úgymint miénk a mennyország; no meg a tiéd, Sanyikám. Jó lesz ez így? Meg vagy velünk elégedve?

Károlyi Sándor szeretett volna válaszolni, de nem tudott; a szája ugyanis be volt tapasztva, méghozzá egy másik szájjal. Ez a száj az imént említett Brendusaé volt. (A száját nem bántották a cigányeposz egyik változatában sem. Használta is derekasan, ahogyan csak tőle telt.) Szatmár vármegye főispánja megborzongott: félszemű koldusasszony csókja! Ám ez a borzongás nagyrészt a meglepődésből és a gyönyörűségből fakadt. Majdhogy kővé nem vált a csodálkozástól: az élete folyamán kapott csókok közül egy sem volt annyira édes, mint éppen ez. Nem adta volna ebben a gyönyörű pillanatban a bécsi dámák minden illatszeréért sem a füstös hajfürtek és az avas pendely gőzeit. (Azt is megmondjuk, miért volt olyan édes az a csók: azért, mert előtte Brendusa benézett Károlyi Sándor tenyerébe, és jósolt neki. Azt jósolta, hogy először generális lesz, aztán hatalmas nagy úr lesz, végül a fiából még nála is nagyobb úr lesz; és hogy a hamis az igazi, csakhogy a világ csalatkozni akar.) Megtapogatta Brendusa karját: mind a kettő megvolt. Akkor tehát a kolozsvári kiadásnak van igaza, és a lába hiányzik. Csakhogy a lábát is megtapogatta: nohát, az is megvolt. (Mekkorákat hazudik ez a Selymes Péter!) De már addigra tapogattott ő egyebet is.

Tehát Károlyi Istvánt, ha tényleg ő az, még a héten elviszi a markoláb; erre iszunk! (Markolábnak a griffmadarat hívják, merthogy nagyokat markol.) Igen ám, de a kulacs üres volt; Cigányország reménybeli királya földhözvágta, rátaposott, és újult erővel vetette magát Brendusa karjai közé. Azt se bánta, hogy a pusztán földön hemperegnek. Puhább lenne a sár, mint a fogadóknak a derék-alj, ha nem lenne kopogósra fagyva. De Károlyi Sándor csöppet sem fázott. Fűtötte a vére.

Egyszerre csak sivalkodást hallott, egészen közletről. Hát persze, most vágják le Brendusa malacát. Szegény kis jószág. Egyik percben babusgatják, másik percben nyársra húzzák. Hanem, ropogósra sütvé jó falat lesz; hát még, ha bor is volna hozzá! Ekkor azonban rá kellett valamire döbbernie; mégpedig arra, hogy nem a kismalac visít, hanem ő maga. S ki tudja, miféle felfedezésekhez segítette volna őt a döbberet, ha a következő pillanatban bele nem vágja derekába horgas karmát a griffmadár.

Barkóczy Krisztina éppoly kevéssé ismerte a római fabulákat vagy román-históriákat, mint a nagyidai cigányok. Messze volt még az a kor, midőn az úri-asszonyok regényeket forgattak unalmas óráikban, divatos német vagy francia szerző munkáját, rossz fordításban. Sőt nemcsak unaloműző lesz a regény, hanem öltözék is: látogatók érkezésekor finomabb neveltetésű nők úgy takarják el magukat a széttárt könyvvel, mintha a nyomtatott lapok alatt nem hordanának semmi egyéb ruhát. A jóízű regények általi pallérozása négy-öt nemzedéssel később válik majd jelszóvá, abban a korban, amelyet újabb négy-öt nemzedéssel később az önálló utánpótlás korszakának tartanak majd.

A történetünk idején élt magyar nagyasszonyok világot nem láttak, idegen nyelven nem beszéltek, nem is olvastak. Idegen észjárás nem ficamította ki elméjüket, idegen erkölcsök nem homályosították el, szívük őszinteségét. Ha örültek, tiszta szívükből örültek; ha bánatosak voltak, nem tudtak volna vigaszt színelni.

Így aztán Barkóczy Krisztina nem próbálta, de hiába is próbálta volna eltitkolni szomorúságát, amelyre a fent elmondottakon kívül egyéb oka is volt. Késő ősszel, tél közeledtekor általában rossz volt a kedve. Végigtekintve a szürke, alacsony ég alatt, ahol a tájon csak egy-egy göcsörtös fűzfába vagy a lápról felszálló ködalakzatokba ütközött a pillantás, összeszorult a szíve. Fázott a rosszul fűthető szobákban, fájt a szíve az elfagyott kései rózsákért. Fájt a feje is, amint a cselédek szóváltása és az aprójószág lármája behatolt a fülébe, és odabent körbejárt; úgy hessegette a hangokat, ahogy a nyári estéken a szűnyogokat szokás. Amikor aztán végre csend lett, addigra leszállt a sötét. Elnyújtott üvöltés hallatszott a túloldaltól, Csenger felől (ahová egy óra alatt átszáll a madár, de a madárnál is gyorsabban nyargaló paripa fél nap alatt sem ér oda), és a nyirkos, hideg sötétben csak imitt-amott villantak fel fények. Sárga fényrács a Börvelyi utcában, ez volt a kovácműhely; vörös fényzsák a Kálmándi utcában, ez volt a pék, akinek történetünk idején éjjel-nappal sütnie kellett; és az Wy, vagyis Új utcán úgy imbolygott végig, lámpással a kezében, a rendre vigyázó hajdú, mintha lidércfény kúszott volna fel a mocsárból. Ilyenkor, ősszel Barkóczy Krisztinát bántotta a nappali fény és búsította a sötét, rémítették a zajok és keserítette a csend.

Félt a hosszú estéktől, amelyek unalmát az ilyenkor szokásos munkálatok csak súlyosbítják. Félt az öregasszonyok pletykáitól, amelyeket azonban végig kellett hallgatnia, hogy tudja, kivel hányadán áll a szolgák és a cselédek közt. Félt az egyedüllétől, és félt a hívatlan látogatóktól.

Ezekről a hívatlan látogatókról legyen elég annyit mondanunk, hogy jöttek, meghozzá segíteni és vigasztalni jöttek. Ha ennél többet akarnánk mondani róluk, külön fejezetet nyitnánk számukra. Ők voltak a vármegye oszlopai, kisebb és nagyobb rangú családok; vagy birtokaik révén szomszédosak voltak, vagy rokonság szálai kötötték őket Barkóczy Krisztinához, vagy egyszerűen csak a szeretet hozta őket Nagykárolyba, hogy lássák a gondok és a bajok közt a magára hagyott asszonyt. Kár, hogy nem tudtak segíteni, s még nagyobb kár, hogy Barkóczy Krisztina határozottan érezte: jóval kevésbé volna szomorú, ha nem vigasztalnák oly sokan.

A vigasztalás, ahelyett, hogy követné a bajt, valójában elébe vág; ahelyett, hogy enyhítené, valójában felidézi. Az a mondás, amely szerint a baj nem jár egyedül, nem utolsó sorban a vigasztalásra vonatkozik. Hányszor előfordul, hogy valami kellemetlenségünk támad, amelyet barátaink addig igyekeznek kisebbiteni, míg végül tisztán látjuk egész nagyságát; addig bizonygatják, hogy

velünk vannak, míg végül világossá válik, hogy magunkra vagyunk hagyva; addig sürgetik, hogy feledkezzünk meg arról, ami foglalkoztat, míg végül nem is tudunk másra gondolni. Talán e történet olvasói közt is akad, akinek vannak efféle tapasztalatai; ő meg fogja érteni hősnőnket, aki egy idő múlva, rácáfolva a magyaros vendégszeretetre, már csak azt kívánta, hagyják magára a máskor oly kedves látogatók, az alispántól és családjától a tyukodi szolgabíróig és családjáig. Talán egy másik fejezetben csakugyan lesz még mód beszélni róluk és végtelen kedvességükről.

Jöttek a hívatlan látogatók, hetekig tartott a vendégjárás. Látni akarták még egyszer, utoljára a nagykárolyi kastélyt és benne Barkóczy Krisztinát, mielőtt Károlyi Sándor, hazatérve Bécsből, ahol a hírek szerint kegyvesztetté vált, leköszönne a főispáni méltóságról. Ettek-ittak, sopánkodtak, sajnálkoztak, magukhoz vettek apróbb emléktárgyakat: nádméz porzót, gyöngyös masnit kis bársony libbentővel, ezüsfogóban darutollat; aztán egyik napról a másikra felkerekedtek, s többé nem jött senki, mert híre terjedt, hogy Kiss Berci harambandája bevette magát az Ecsedi-láp öbleibe.

Kár, hogy ez a változás nem enyhítette Barkóczy Krisztina gondjait (bár a haramiák egyelőre óvakodtak a nyílt erőszakától, különösen pedig attól, hogy kárt tegyenek a főispán úr birtokában vagy jószágaiban); mi a magunk részéről még nagyobb kárnak tartjuk, hogy gondok és bajok közt vagyunk kénytelenek felkeresni Barkóczy Krisztinát, s így magunk is beállunk a hívatlan látogatók sorába. Bár az is igaz, hogy a gondok soha nem hagyták el hősnőnket, vagy inkább ő nem szűnt meg őket vonzani. Ha Károlyi Sándor életének egy negyedszázaddal későbbi epizódját választottuk volna történetünk gyanánt, akkor Barkóczy Krisztina körül ismét csak egy négy-ötéves fiúcska fog futkosni, aki azonban erősebb és egészségesebb lesz, mint volt a kis Lackó; amikor Károlyi Sándor birtokai megsokszorozódnak és virulni fognak; amikor az egész országban lassan gyógyulni kezdenek a történetünk után hat évvel kezdődő Rákóczi-féle polgárháború sebei: hősnőnk arcán az elhatalmasodó szívbaj és az öregedés mellett ugyanúgy megtalálhatnánk az aggodalmas lelkiismeret munkáját, mint jelenleg, történetünk idején.

Nem hősnőnket, hanem az olvasót igyekszünk vigasztalni, amikor hozzá tesszük, hogy e gondok egy része fölébe szállt a háztartás hétköznapijainak, s kevésbé vagy másképp volt szomorú, mint a martalékos idők szorongattatásai.

Károlyi István, az ő vőlegénye nem halt meg, hanem él, és kiszabadulván a fogságból, közeledik hazafelé. Nem volt sem a napnak, sem az éjszakának olyan órája, midőn ez Barkóczy Krisztinának legalább egyszer meg ne fordult volna a fejében. Olyankor letette a kanalat, amellyel a kis Lackó szájába töltögette a levest, kiejtette kezéből a varrotűt, elnézett a tisztartó feje fölött a meszeségbe, ahol felhőrétegek olvadtak össze, vagy ahol a nedves levegőben úgy

hámlott a fal, mintha ölelkeznének a pergő meszes levélkék: hogyan fog a vőlegény szemébe nézni? Mit mond majd neki?

Most ébredt rá, hogy lelke mélyén soha nem hitte el Károlyi István halálát. Szinte bizonyossággal tudta, hogy a fiatal hős egyszer hírt ad magáról és hazajön. Tizenegy évig erre és csak erre várt; ó, hogy mennyire várta a viszontlátás napját! Csak aztán jutott eszébe, hogy viszontlátásról nem is lehet szó, hiszen soha nem is látta vőlegényét; most fogja látni először. Vajon milyen lehet? Bizonyára megedződött, megerősödött. Akik annak idején látták, mindannyian úgy emlegették, mint értelmes arcú, csinos, délceg ifjút; egyszóval, nem túlzás azt állítani, hogy ragyogóan szép, gyönyörű férfi volt. (Bizonyos nők már történetünk idején is úgy vélekedtek, hogy a férfiak közül mindenki gyönyörű lehet, amennyiben nem kifejezetten aljas vagy ostoba; de a mi hősnőnk-ről nem tételezünk fel ilyen gondolkodást.) Az ő vőlegénye huszonnégy vagy huszonöt éves volt, amikor nyoma veszett, vagyis fiatalabb mint ő, hiszen ő már a huszonhetedik évében jár; ó, hogy milyen fiatal!

Dobogó szívvel, remegő térdekkel várta azt a percet, amikor majd ajtó nyílik, vagy az útkanyarban álló facsoport mögül kibukkan egy magányos lovas; és ő magába szívhatja a vágyott férfi látványát, megismerheti az ismerlent. Mennyit fog majd mesélni a hosszú téli estéken a fogságban töltött évekről; hiszen annyi minden történhetett vele a hosszú évek során, lélegzetelállító kalandok, szomorú gyötrelmek, mulatságos fortélyok és furfangok, talán még hőstettek is! Elővette Károlyi István régi leveleit, amelyek bársony szalaggal átkötve sárgultak egy teknőchéj berakásos ládikában; kislányként, annak idején úgy simogatta e kacskaringózó betűket, mint egy komoly, felnőtt férfi dolmányán a paszományt; még emlékezett rá, milyen furcsán bizsergetek az ujjai. Most hát megérkezik a régi levelek tizenegy esztendőnyi folytatása, s mihelyt magához szorítja az érkezőt, visszamenőleg értelmet nyernek az elveszett évek. No és milyen lehet a szaga? Valahányszor erre gondolt, összeszorított orrcimpákkal szippantott a párás, hideg levegőbe. Úgy tudta, hogy a börtönök igen büdösek, olyanok, mint az árnyékszék. Ha ez jutott eszébe, összerázkódott, és igyekezett másra gondolni. Akit sokáig börtönben tartanak (főleg, ha nem engedik friss levegőre), a csontja velejéig büdös lesz.

És hát az ő vőlegénye holttestek közt is feküdt; máskülönben talán nem is lehetett volna olyan sokáig halottnak hinni. De amióta kiszabadult, bizonyára átfújta a tengeri szél; és ő, Barkóczy Krisztina azt hallotta világot látott emberektől, hogy a tengeri szélnek sós illata van. Járt egyszer náluk egy görnyedt, öreg ember, aki a tordai sóbányában dolgozott: annak volt ilyen sós illata. Nyilván istállósza is van az ő vőlegényének (ezt a szagot Barkóczy Krisztina, jó gazdasszony lévén, különösen kedvelte), hiszen mesélték róla, hogy annak idején sokat foglalkozott lovakkal; most is beleszívódhatott a lószerszámok illata. És főleg dióillata van az ő vőlegényének. Barkóczy Krisztina valamiért

úgy képzelte, hazatérőben szabad ég alatt hál, és a diófák frissen hullott levelével takarózik.

Pedig pontosan tudta, mi a dolgok rendje a stációknál és a szutykos útszéli fogadóknál. Azt sem felejtette el, hogy ő már tíz éve férjes asszony; boldogan él egykori vőlegényének öccsével, gyermeket is szült neki, ha gyengét és betegeskedőt is. Mire idáig ért gondolataiban, valaki mindig bekopogott. Vagy a tisztartó, Kereskényi Jónás jelentette, hogy Vólfárt és Pártenslóger megszökött, muszáj lesz visszahozni és megfenyíteni őket; vagy Slágfertik Péterné panaszkolta, hogy a magyarok izzó taplót raktak a tehén fülébe és Hertigbach Villibáld, hogy a magyarok már megint ellopták a szerszámaikat és Klejnsulc Verner, hogy a magyarok befűrészték a szekér tengelyét, mire pedig visszaérkezett az új tengellyel, addigra lesztek mind a négy kereket. Az igazat megvallva, sok baj volt a svábokkal; Barkóczy Krisztina mégis minden idejét nekik szentelte, hogy addig se kelljen közeledő vőlegényére gondolnia.

Szinte mindig, éjjel és nappal velük volt, gyógyította őket saját főzeteivel. A svábok ugyanis, akiket Linczenbóth és Kubitzky toborzott munkánk első fejezetében, azóta megérkeztek a cselekmény újabb helyszínére, itt azonban, akár az ételtől, akár a víztől, akár a levegőben szállongó miazmáktól, szinte mindannyian megbetegedtek. Sokan meghaltak, de aki életben maradt, annak is alig volt jártányi ereje. Ezzel a csekély erővel, amellyel amúgy sem igen tudtak volna dolgozni, minden hajnalban elvándoroltak a nagyságos asszonyhoz, és könyörögtek: bocsássa vissza őket a Hajmátba, mert ami itt van, azt nem lehet kibírni. Mondta Krauszkopf Henci, hogy nem kapták meg az ígért lovakat és ökröket, és hogy ők nem sáncmunkára jöttek ide. Mondta Dajjerhafft Rűdigerné, hogy lidércek járnak fel a mocsárból, és kicserélték a gyerekét, mert az ő igazi gyereke nem így nézett ki; vagy talán ez is a magyarok műve. S még ha mindezt latinul mondták volna (mert azt, legalábbis eleinte, nem várta senki, hogy magyarul szólaljanak meg), akkor lett volna némi füle-farka, de így az egész vartyogásból egy szót sem lehetett érteni. Csak az látszott, hogy bágyadtak, mégis dühösek; és mindig akarnak valamit, amiről nem lehet pontosan tudni, micsoda.

Károlyi Sándor intézkedései, amelyek nyugodtabb években felvirágoztatták volna gazdaságát, annak helyzetét a háborús pusztítások és a rossz termés miatt kétségbeesztővé tették. Sok lisztje legyen annak, aki minden száját be akar tömni kenyérrel; márpedig lisztből kevés volt, sváb telepesből pedig, a halálózások és a szökések dacára, egyre több. Még plébániát is kell nekik alapítani, ahhoz pedig németül tudó pap kell (akit az első években biztosan nem a svábok tartanak el majd, hiszen egyelőre ők is csak fogyasztanak); az a jezsuita páter pedig, egyébként Zsámbár Mátyásnak hívták, aki a nagykárolyi kastélyban élt, és akinek a kis Lackó nevelése lett volna a dolga, az utóbbi időben jóformán minden figyelmét az *Orvosló Ispotály, Avagy Matkó István uram gya-*

lázatos mocsvainak megtapodása című vitairat megalkotására fordította. Tehette, mert a fiúcska hetek óta betegeskedett; annyira szédelgett és oly gyenge volt, hogy kis lelkében a tudomány alapjait a legnagyobb kímélettel sem lehetett volna lerakni. Barkóczy Krisztina, bár nem volt babonás természetű, maga is kezdte hinni, hogy lidércek járnak fel a mocsárból, mert a gyerekek olyan keskeny lett az arca, hogy szinte rá sem lehetett ismerni; pedig valószínűleg csak megfázott, vagy inkább az a lázas betegség támadta meg, amely *morbus hungaricus*, vagyis „magyar kór” néven volt ismert a tizenhetedik században. (Holott nem elsősorban a magyarok, hanem az országba jövő külföldiek, főleg a katonák közül szedte áldozatait.)

Úgyhogy Barkóczy Krisztina már nem is törődött olyan sokat a beteg svábokkal, inkább a kisfiát próbálta meggyógyítani. Csakhogy a gyógyfüvek leve keserű volt, azt Lackó mindannyiszor kiköpte vagy kihányta. Az anya süttetett finom édes csíramálét (majdnem olyan jó volt az, mint a piskóta), azzal adta be a főzetet; ám ettől a kisfiú nem a gyógyszerrel nyelte le szívesebben, hanem az édességtől is megundorodott. Egyvalamit szeretett mérték nélkül, a meséket. Ahány kanálnyit lenyelt a gyógyfőzetből, annyi mesét kellett nekik mondani. Mesehallgatás közben elaludt a gyengeségtől; és mert a gyermekkamrába nem volt szabad benyitni vagy bekopogtatni, Barkóczy Krisztina is ott aludt, a fiúcska vánkósára dőlve.

Történetünk idején Zsámbár Mátyás öreg ember volt már, ám annál fiatalosabban lobogott hite. Ne a világnak hátat fordító szentek csöndes hitét képzelje benne az olvasó, hiszen a szelíd elmélyülés nem lobog; ám ez lobogott és perzselt, amiből szinte óhatatlanul következik, hogy néha nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Sajnáljuk, hogy ő is csak mellékszereplő ebben a történetben: külön regényt lehetne írni róla. Hosszú, munkás, viszontagságos élete során tévelygők ezreit térítette meg, iskolákat és rendházakat alapított, és, noha szerencséje vagy tudománya nem egyszer hagyta cserben, évtizedekig tündökölt a nyilvános hitvitákon. Ennek aztán vége szakadt, mivel pöszesége miatt kinevették volna; ugyanis egyszer Hajdúböszörményben, egy különösen indulatos vita végeztével kihúzták a metszőfogait, hogy ne tudjon harapni. Csapzott, ősz haját pedig azért kellett megnövesztenie, mert Bánffyhunyon a füleivel történt egy kis baj, még Apafi Mihály fejedelemségének első éveiben. Így már igazán érthető, hogy csak a legvastagabb gorombaságokat hallotta meg.

Effélékben korántsem szűkölködött Matkó István tiszteletes úrnak az a nagy port felvert munkája, amelyre az *Orvosló Ispotály* készült felelni: *Döglégy tojta papiros, Avagy Zsámbár Mátyás tőkfejjel való falnak rohanása*. Ami azt illeti, ket-tejük közül inkább Matkó uram rohant fejjel a falnak, mert a könyv megjelenése után kapott egy üzenetet, hogy: meneküljön, ha kedves az élete. (Addig Sárospatakon volt prédikátor.) Hiába voltak elszánt hívei, sokan haragudtak is

rá; így végül Csengerre futott Mondtányi Mihályhoz, aki aztán egy félreeső tanyán rejtegette.

Mondtányinak az volt a terve, hogy legkisebb fiából nagy tudóst nevel; csak hogy a tudáshoz latinul is kell tudni. A csengeri földesúrnak ez a nyelv csak igen tökéletlenül fért a fejébe, merthogy későn kezdett hozzá; tehát úgy gondolta, legkisebb fia először tanuljon meg latinul, magyarul megtanulni később is ráér. Nagy férfiakhhoz illő elszántsággal szakította el a csecsemőt anyjától és testvéreitől, s bízta rá Matkó úramra, akit egy fejős kecske társágában már előzőleg útnak indított nagyhódosi tanyája felé. Szigorúan meghagyta neki, hogy a gondjaira bízott kisededhez kizárólag latinul, vagy ahogy ő mondta, deákul beszéljen; s hazafelé üetve, már világosan el tudta képzelni, amint lassacskán a cselédek is megtanulnak latinul, s a latin beszéd előbb-utóbb elharpódzik az egész környéken, az egyszerű emberek között. Amikor már mindenki jól tud latinul, akkor majd szólni lehet Matkó uramnak, hogy: mostantól csakis görögül beszéljen.

Sajnos, ebből a szép tervből nem sok valósult meg, mert Matkó uramnak rövidesen tovább kellett menekülnie. A fejős kecskét visszavitték Csengerre, Mondtányi legkisebb fia, akiből pedig fényes elme válhatott volna, megmaradt a legsötétebb tudatlanságban; Matkó uramról pedig azt suttogták, hogy kardot kötött oldalára, turbánt a fejére, s a világ végéről prédikál, valahol a Királyhágón is túl.

Egyvalaki tudja pontosan, hová lett Matkó tiszteletes úr, ez pedig a történet elbeszélője, aki velünk azonos; ám rövidesen az olvasónak is lesz némi sejtelme róla. Barkóczy Krisztina ugyanis belátta, meg aztán férje Bécsben kelt leveleiből is ezt olvasta ki, hogy: az ő főzetei nemigen birkóznak meg Lackó betegséggel; ezért hát hívatta Köleséri Sámuel, a híres orvost, aki Kolozsvárott lakott, ám akkor éppen a közeli Nagybányán időzött. Hiába volt azonban közel, nem jöhetett: a környéket rettegésben tartó kurucok miatt nem volt biztonságos Nagybánya falai közül kilépni; vagyis akkora fegyveres kíséret kellett volna hozzá, amekkorát Barkóczy Krisztina semmiképp sem küldhetett. A haramiák nagy része éppen a vármegye szolgálatából szökött a hegyekbe. Annak a mondásnak, amely szerint rablóból lesz a legjobb pandúr, történetünk idején a fordítottja volt igaz: pandúrokból lettek a legkomiszabb rablók. Igaz ugyan, hogy az ő gazságuknak is volt határa; mert például azt a levelet, amelyben Köleséri a kuruc haramiákat hozza fel mentésül távolmaradására, a haramiák becsülettel kézbesítették: oda volt szögezve a nagykárolyi kastély kapujára, hajnalban vette észre a kapuőr.

S nem egymagában volt odaszögezve az a levél, ott volt mellette a párja. Azt maguk a haramiák írták. Akkor hát egészen közel vannak már: talán itt bujkálnak Nagykaroly határában, vagy éppen a kastély körüli házakban is

befészkeltek magukat! Barkóczy Krisztina elsápadt a rémülettől. S ha éjszaka megrohanták volna a kastélyt? Ki tudja, mit akarhatnak!

Ő maga nem tudhatta, mert a haramiák latinul írták a levelet, s abból Barkóczy Krisztina jóformán egy szót sem értett. Hívatni akarta Zsámbár Mátyást, de aztán meggondolta magát, és ő szaladt fel a piac felé néző toronyba, dobogó szívvel, kifulladásos lélegzettel. Úgy lengette a kibontott papírost, mint valami nyelétől megfosztott fehér zászlót, vagy mintha abba kapaszkodva húzódkodott volna fel a lépcsőn. Egy pillanatra kinézett a piac felé, hátha gyanús idegenek gyülekeznek; pedig csak a svábok álldogáltak ott összeverődve, szomorúan és dologtalanul. Valakit már megint el kell temetni délután.

Zsámbár Mátyás éppen azt vetette papírra, hogy: az ő fogait ugyan kihúzták az embertelenség vadon erdejében szilajkodó bestiák, de Matkó uramnak még ki sem nőttek a fogai; nála nagyobb farkasok farkából szopott mérges tejjel okádózik az igaz hit ellen. A belépő Barkóczy Krisztina láttán kiöltötte nyelve hegyét a szemfogak közti résen, és hosszan, sikítva füttyentett. Igaz, hogy nagyot hallott, ám a szeme jó volt: rögtön felismerte Barkóczy Krisztina kezében ellenfele, Matkó István kézírását. Hohó, kiáltotta: méltó helyére került a kontyos-turbános bibliacsigázó! Haramiák írnoka lett belőle, bűntársaival együtt lappang az Ecsedi-lápon! Már csak az hiányzik, hogy békává változzanak, mint Ovidius hálátlanjai!

Ehhez képest a levél szinte csalódást keltett: semmi gyalázkodás vagy fenyegetés nem volt benne. Kiss Albert a régi hűséggel és tisztelettel üdvözli a főispán urat, szolgálatait ajánlja. Egyszersmind alázatosan kéri, hogy a nagykárolyi kastély pincéjében, ha ott még van szabad hely, rövid ideig, talán egy hétig vagy kettőig, lerakhasson huszonnégy lezárt ládát, és azokat, nehogy bajuk essék, húsz vagy harminc megbízható emberével őriztethesse, kiket főispán uram régóta ismer és jól. Ezek a derék emberek főispán uramat is meg fogják védelmezni, ha bármely részről, mitől a jó Isten őrizzen, vész vagy baj fenyegetne. Jelen írásunkat, hogy bárki tudatlan ember ne érthesse meg, a körünkben idéző nagytudományú, fényes elméjű Matkó István latinra fordította, és aláírásával, kereszt formájú kézjegyük helyett, hitelesíti. Gyors választ várunk, mert sürget az idő.

Barkóczy Krisztina maga is úgy érezte, hogy az idő sürget. Mátyás atya, akinek nagyjából és egészében friss maradt az elméje, de azért nem volt mentes némi egyoldalúságtól, felkiáltott: ad ő gyors választ az *Orvosló Ispotályban!* Hátracsapta hosszú, ősz haját, hogy kilátszott a fülkagyló csonkja, s neki-rugaszkodott a következő dörgedelemnek: hegyi tolvajokkal és haramiákkal nem vitázunk a Szentírásról! Hiába zárod huszonnégy ládába régi szerzőktől orzott kincseidet, mégiscsak sarat gyúrsz belőlük; lopott vagyonodat szívesen

elnélkülözzük, vidd máshová! Észre sem vette, hogy kiment a szobából az asszony.

Barkóczy Krisztina, ahogy lassan, töprengve lement a lépcsőn, és hajadonfővel, mert kora reggel volt még: érezte, hogy az idő azért sűrget, mert visszajára fordul. Ahogy megállt az ablak előtt, amelyen kinézett az imént a piacra, ahogy meglátta tükörképének körvonalait, és a kezében gyertya volt, mert odakint még csak most kezdett világosodni: kibontott haja mintha visszásötétedett volna, mintha soha nem is őszült volna meg! Mintha az utolsó tizenegy év soha nem is telt volna el; mintha a fiatalság, amelyet visszasóvároggni éppannyira hiábavaló, amennyire bűnös kívánság, csak azért nem térne vissza, mert nem is múlt el soha!

Most már tudta: hiába, hogy soha nem látta vőlegényét, mégis felismerné rögtön. Ráismerne száz vagy ezer másik férfi közt is. Még ha öreg koldusként jönne, akkor sem tudná őt megteveszteni. Gőzölgő dézsába ültetné az ismeretlent, és ahogy fürösztgetné ráncos bőrét, lassan kitapintaná bal karján a kardvágás, mellkasán a lándzsaszúrás helyét. Lesz benne annyi önuralom, hogy visszafojtsa az örömteli sikolyt; és kifulladás lélegzettel, dobogó szívvel fogja figyelni, amint a fáradt, elnyűtt férfitest kiegyenesedik, és valami belső izzástól kezd fényleni.

A Szmirnából szabadult embert, aki csakugyan öreg koldusra emlékeztetett, ekkor még ugyanott láthatnánk viszont, ahol a fejezet elején hagytuk: a felperzselt Rakamaz község düledékei közt. Hiába hitte Károlyi Sándor, hogy bátyját (ha ugyan bátyja volt) elvitte a markoláb, más néven griffmadár: a szabadult ember megvolt. Ott feküdt egy diófa-level kupacon, a gallyakkal fedett gödör egyik sarkában, s mély álmában magára húzkodta a frissen hullott, zörgő leveleket. Megvolt az uralkodó képmása is az aranylánccal együtt, csak épp nem látszott, mert becsúszott a szabadult ember inge alá. És persze megvolt a nagyságos vitézlő főispán úr, Károlyi Sándor is; ő is a gödör sarkában feküdt, a szabadult ember mellett. Szalmán feküdt, rongyokkal takaródzott. Köpönyegét ugyanis a gémeskútnál találta meg Miska és a kocsis, egy nagy-nagy tűzrakás füstölgő maradványai mellett; úgy látszik, ott járhatott a nagyságos úr az éjszaka. Annál a tűznél valakik húst sütöttek, méghozzá, mint az a maradványokból világosan látszott, bárányt és malacot.

Már ezen lehetett furcsálkodni; lényeg azonban, hogy a nagyságos úr köpönyege megvolt. Bele volt fagyva a sárba. Olyan hideg volt, hogy jégtüskék peregetek, amint lassan szürkülni kezdett az ég. A köpönyeg mellett különösen sok hullott belőlük, s kör alakban fagytak össze: olyan volt, mint egy barbár fejedelem koronája, vagy mint egy tréfából készülő töviskoszorú. Csörömpölve hullott szét, amikor Kos Miska belerúgott.

Ott hevert a nagyságos úr kulacsa is. Üres volt, sőt szét is volt hasadva, mert valaki rátíporhatott. Mindenesetre megvolt. Megvolt a szekér is a bíró házának fali közt, és megvolt benne mind a tizenhat pótkerék.

Éppen csak a lovak nem voltak meg. Eltűnt mind a hét. Nem állítjuk, hogy nyomtalanul tűntek el, mert eleinte meglátszottak a nyomaik, de aztán, a falu határán túl, nyomuk veszett. (Egyszerűbb fortély volt ez, mint a lótolvajlásban járatlan olvasó hinné.) A három vármegyei hajdú ordítózott és káromkodott, Kos Miska nem maradt adósuk, sem a kocsis. Mindegyikük úgy emlékezett, hogy ő a maga részéről figyelmesen őrködött, és tiszta fővel adta át posztját az utána következőnek; egyikük sem észlelt semmi gyanúsat. Sejtelmük sem volt, kik járhattak itt, és mi történhetett; bár igazából nem is ezen törték a fejüket, hanem inkább azon, hogy: melyikük mondja meg a nagyságos vitézlő főispán úrnak a rossz hírt és milyen formában?

Egymást hibáztatták és gyanúsították, és, bár nem akarunk szívük redőibe látni, de úgy sejtjük: mindannyiuk fejében megfordult, hogy legbölcsebb lenne, míg nem késő, elbujdosni, mert ebben az országban a hűséget jutalmazák a legcudarabbul. De aztán rádöbbenek, hogy: hiszen egyvalaki tudhatja, mi történt itt az éjjel, s az éppenséggel a nagyságos úr! Indultak, hogy felébresszék; egymást lökdösték, egymás szavába vágtak. Mindjárt odaérnek a gallyakkal fedett gödörhöz.

A most következő jelenettől megkíméljük az olvasót. Nem szeretnénk olyan helyzetbe mutatni hősünket, amely méltatlan hozzá; inkább vállaljuk annak látszatát, hogy írói eszközeink nem elégségesek egy régi magyar nagyúr hirtelen haragjának érzékeltetésére. Hirtelen lesz ez a harag, amely perceken belül ki fog törni, mihelyt a főispán úr felébred, ám, szívós makacssággal párosul: Károlyi Sándor még 1704-ben, a Rákóczi generálisaként is kerestetni fogja most ellopott hét lovát.

Kos Miska és a kocsis, akinek elmulasztottunk nevet adni, valamint a három vármegyei hajdú ott állnak a gödörben, amelynek sarkában zörög a diófalévél és csörög a szalma. Fel akarják ébreszteni a főispán urat, de nem is tudják hirtelenjében, hogy a két alvó közül melyiket kell rázogatniuk.

Tátva maradt a szájuk a csodálkozástól.

Egy pillanatig úgy látták, hogy a főispán úr és annak fogságból szabadult fivére annyira hasonlít egymáshoz, mint két tojás. Bár az is igaz, hogy a tojások héján könnyebb eligazodni, mint az arcok és a jellemelek vonásain.

Aztán elmúlt ez a pillanat is.